

IV.

TETÍN SVATÉ LUDMILY

- Jiří Sláma a Michal Řoutil

V této nejdůležitější kapitole celé knihy si přečteme, co skutečně víme o životě kněžny Ludmily, jejím původu, křtu i dalším osudu. Nebyla jediným zdejším světcem. Na Tetín podle pověstí docházel poustevník svatý Ivan a možná se zde zdržovala i nejzáhadnější ze světic českého původu – svatá Orosie, snad Ludmilina dcera či schovanka, která je dodnes uctívána ve Španělsku. Svatá Ludmila je první doloženou ženou české historie. Podobá se kněžně Olze, první pokřtěné ženě ruské historie. Kult svaté Ludmily je dodnes v pravoslavném prostředí živý.

Středoevropská situace

- Jiří Sláma

Již v bájném období našich národních dějin vystupuje několik významných žen, které měly zasahovat do běhu tehdejších událostí. Dočítáme se o nich v latinsky psané Kosmově *Chronica Boemorum* (Kronice Čechů) sepsané na počátku 12. století. Tam, kde Kosmovi chyběly jakékoli informace o dávno minulých dobách, vypomáhal si – zcela v souladu s praxí soudobého kronikářství – fabulátorstvím ovlivněným četbou antické literatury a znalostí starověké mytologie. Kosmas tak např. přetvořil antickou báji o třech moudrých bohyních obdařených mimořádnými vlastnostmi léčit, prosazovat pohanskou modloslužbu a věštit ve tři dcery v Čechách žijícího „znamenitého muže“ jménem Krok. Byly to Kazi, Tetka a Libuše a charakterizovaly je stejné vlastnosti, jaké měly jejich antické vzory.

Nejvýznamnější úlohu z nich sehrála nejmladší Libuše, která volbou Přemysla za svého manžela položila základ panovnického rodu, který více než čtyři staletí vládl českému knížectví a později i království. Jeho spojení s věstkyní Libuší mu zajišťovalo magický původ, jaký je doložen i u jiných evropských vládnoucích dynastií. Libušina prorocká slova měla údajně stát i u počátků Prahy, nejvýznamnějšího českého panovnického sídla. Kronikář Kosmas zřejmě záměrně připsal Libuši právě takové události, kde další dějiny přemyslovské dynastie i Pražského hradu plně potvrdily správnost Libušina rozhodnutí pojmout Přemysla za manžela i její věštby o budoucí slávě Prahy. Libušin příběh přejali potom do svých historických vyprávění i další středověcí kronikáři, jako např. takřečený Dalimil či Přibík Pulkava z Radenína. Přestože Libuše není historickou postavou, moderní literární zpracování jejího příběhu např. Aloisem Jiráskem a jeho zhudebnění Bedřichem Smetanou umožnily jeho zdomácnění v širokých vrstvách české společnosti.

Podle Kosmova vyprávění panovalo v Čechách po úmrtí Libušina manžela Přemysla postupně celkem sedm pohanských knížat, po kterých se ujal vlády první bezpečně historicky doložený Přemyslovec Bořivoj. Ten přijal křest z rukou moravského biskupa Metoděje. Bořivojovou manželkou byla Ludmila, což je první bezpečně doložená žena českých dějin. Žila na přelomu 9. a 10. století, kdy došlo v Čechách a v jejich blízkém zahraničí k řadě významných událostí a mocenských změn. Bořivojův křest na Moravě znamenal totiž úzké připoutání Čech k Velkomoravské říši, které se po úmrtí tohoto Přemyslovce změnilo

◀ Obr. 1. Pařížský zlomek latinského překladu rukopisu Dalimilovy kroniky, před polovinou 14. století, (Národní knihovna ČR, XII E 17), iluminace ke kapitole 28/1–26 (X), Sancta ludmila ducem gubernabat (Ot svaté Lidmily, prvé křestanky).

Obr. 2. Autor neznámý, Votivní obraz Jana Očka z Vlašimi, kolem roku 1371, tempera na dřevě, 181 × 96 cm. Majetek Národní galerie v Praze.

Po pravici madony klečí císař Karel IV. s císařským znakem, za ním stojí sv. Zikmund. Po její levici klečí mladý král Václav IV. s českým královským znakem, za ním stojí jeho křesťanský patron sv. Václav.

V dolním pásu klečí uprostřed se svým erbem donátor obrazu Jan Očko z Vlašimi, který je jako jediný z celého díla zobrazený v přísném profilu. Své ruce vkládá do rukou sv. Vojtěcha. Úplně vlevo za sv. Vojtěchem stojí sv. Prokop. Na druhé straně za Janem Očkem stojí sv. Vít a za ním je vyobrazena sv. Ludmila. (Foto R. Schmelzová)

v přímé ovládnutí Čech moravským panovníkem Svatoplukem. Teprve Svatoplukův skon v roce 894 umožnil, aby se Přemyslovci ujali vlády nad svým knížectvím. Oporou proti moravským snahám opětovně ovládnout Čechy hledal Přemyslovec Spytihněv spolu s ostatními v Čechách tehdy vládnoucími knížaty ve spojení s Bavorskem, nejvýznamnějším východofranským vévodstvím.

Od sklonku 9. století začali do středoevropských dějin zasahovat kočovní Maďari, kteří přitáhli z nadčerno-mořských stepí a usadili se v Karpatské kotlině. V důsledku maďarských útoků a vnitřních rozporů mezi moravskými velmoži se rozpadla někdy po roce 906 Velkomoravská říše; o rok později porážka bavorského vojska maďarskými kočovníky výrazně oslabila Říši východofranskou. Ta se na počátku 10. století postupně začala drobit do několika samostatných vévodství, ze kterých se do druhého desetiletí 10. věku začalo výrazně projevovat Sasko. Z tohoto prostředí vzešel i impuls k opětovnému sjednocení jednotlivých germánských vévodství pod vládou saských panovníků. Zakladatelem této dynastie byl Jindřich I. (919–936), který roku 929 vpadl do Čech a přinutil knížete Václava k uznání formální závislosti Čech na Sasku.

Všechny tyto události se odehrály za vlády prvních čtyř přemyslovských knížat, a to Ludmilina manžela Bořivoje, jejich synů Spytihněva a Vratislava a vnuka Václava. Ti všichni náleží do rodiny kněžny Ludmily, jejíž historie se tak kryje s počátky našich národních dějin,

kdy se vytvářely zárodky budoucího českého státu doprovázené christianizací našich zemí. Kněžna Ludmila vystupuje jako první česká světice, kterou proslavila její násilná smrt a potom podíl na výchově jejího vnuka Václava, pozdějšího světce a hlavního českého patrona. Kněžna Ludmila spolu se svým vnukem Václavem tvoří světeckou dvojici, jejíž podíl na christianizaci země zajišťoval v tehdejší pohledu legitimitu přemyslovského vládnoucího rodu. Obdobné situace, kdy se v panovnických rodinách setkáváme se dvěma světci, kteří měli významný podíl na christianizaci své země, známe z legend i u jiných evropských národů. Nepochybným vzorem tu byl první římský křesťanský císař sv. Konstantin I. Veliký (306–337) a jeho matka sv. Helena, jejichž kult silně ovlivnil hagiografické písemnictví v řadě evropských zemí.

Legendy

Jediným zdrojem informací o životě kněžny Ludmily jsou legendy. Ty byly ve středověku velmi oblíbeným literárním žánrem. Hlavním úkolem této nábožensko-vzdělávací literatury byla oslava světce, jehož zbožný a příkladný život se měl stát vzorem pro čtenáře a posluchače těchto děl. Aby legendy co nejvíce upoutaly pozornost posluchačů, snažili se jejich autoři psát je zajímavým a přitažlivým způsobem. Dělo se tak často na úkor pravdy. Legendisté vkládali do svých děl např. líbivé pasáže opsané z jiných legend nebo si o světcích vymýšleli různé nehistorické, často až pohádkové příběhy. Jejich motivickým zdrojem byla zbožná fantazie, středověký mysticismus i některá lidová vyprávění. Legendisté rovněž často obohacovali svůj text příběhy inspirovanými četbou Bible. Skutečný život světce se tak od toho psaného v legendách mohl i výrazně lišit.

Poněvadž u řady legend neznáme jejich autory, označujeme tyto anonymní skladby podle jejich počátečních slov (tzv. incipitů). U těchto anonymních legend je i velkým problémem určení doby, kdy byly sepsány, neboť se nedochovály jejich původní rukopisy. Známe je až z pozdějších opisů pořizovaných někdy i několik století po sepsání originálu. Autoři těchto opisů často vkládali do původních textů legend řadu svých doplňků, jejichž pravdivost je při absenci nějaké věrohodné tradice, ze které by mohly tyto údaje čerpat, velmi pochybná. Pro poznání možné pravdivosti údajů vyčtených z legend je dobré vědět něco i o jejich autorech. Nejstarší legendy vzniklé v Čechách sepisovali výlučně cizinci, což je při nedostatku domácích kněží snadno pochopitelné, ti však jejich obsah přizpůsobovali zvyklostem běžným v jejich domovině.

Poznat a přesně popsat celý život kněžny Ludmily, kde jediným pramenem jsou právě legendy, je proto značně obtížné. Některé důležité události jejího života legendisté zcela opomíjeli. Navíc svatoludmilská legendistická tvorba nebyla zpočátku příliš početná. Souviselo to s pozvolným prosazováním kultu této světky v přemyslovském prostředí, který se výrazněji začal uplatňovat až od 12. století. Navíc nejstarší prameny nelegendárního charakteru se o Ludmile vůbec nezmiňují. Poprvé Ludmilu vzpomíná až kronikář Kosmas, který svou *Kroniku* psal přibližně dvě století po Ludmilině mučednické smrti. Kronikář pouze stručně opakuje údaje vyčtené z legend. Pro poznání života této světky jsou však důležité ojedinělé zmínky, které se o ní dočítáme v některých svatováclavských legendách při líčení životních osudů Ludmilina vnuka sv. Václava. Náznačený stav pramenů a problém věrohodnosti jejich údajů, ze kterých čerpáme informace o kněžně Ludmile, neumožňuje často jednoznačný výklad. Historické bádání si v některých případech musí vypomáhat i dohady. Nelze se proto divit, že různí odborníci mohou podávat i výklady značně odlišné.

K pochopení dalších úvah o Ludmilině životě je zapotřebí se stručně seznámit s legendami, které líčí životní osudy této kněžny, nebo se o této světky alespoň stručně zmiňují. Za nejstarší dochovanou ludmilskou legendu je shodně označována anonymní latinská legenda s incipitem *Fuit*, sepsaná nejspíše některým z bavorských kněží při příležitosti vzniku klášterní komunity u sv. Jiří na Pražském hradě. Její nejstarší rukopisy pocházejí až ze 12. století. Podle některých výkladů opíral se autor *Fuit* o jakýsi později ztracený svatoludmilský text sepsaný k oslavě Ludmily nedlouho po její smrti. Nejspíše někdy v 11. století byl v Sázavském klášteře pořízen z této legendy překlad, který se ještě s jinými písemnostmi později dostal na Rus. Tam byla podle něho někdy ve 12. století pořízena *Proložní legenda o sv. Ludmile*.

Početnější bylo v 10. století legendistické písemnictví svatováclavské, ve kterém se někdy objevují zmínky o sv. Ludmile. K nejstarším náleží latinská legenda *Crescente* dochovaná v české a bavorské redakci. Rukopisy této legendy pocházejí až z 11. a 12. století; její sepsání kladou odborníci do třicátých nebo až do sedmdesátých let 10. století. Legenda *Crescente* se stala hlavním zdrojem informací pro svatováclavskou legendu sepsanou v osmdesátých letech téhož století biskupem Gumpoldem v severoitalské Mantově. Přibližně jedno století po sepsání *Gumpoldovy legendy* byla tato písemnost přeložena v Sázavském klášteře do staroslověnštiny. Nejspíše v 10. století byla sepsána ještě *První staroslověnská václavská legenda*, která některými detaily doplňuje Ludmilin životopis.

Badatelé se neshodují v názoru, kdy přesně k sepsání této legendy došlo. Uvažuje se o období krátce po Václavově zavraždění, o druhé polovině 10. věku i o následujícím století, a to na půdě sázavského kláštera. Ani tato legenda se nedochovala v původním znění, ale ve třech redakcích datovaných do 14. a 17. století. Původnímu originálu je patrně nejbližší redakce charvátská psaná hlaholicí; dvě další redakce psané cyrilicí vznikly až na Rusi. Nejvýznamnější

Obr. 3. Vše, co stojí na Karlově mostě, patří do českých dějin, a to včetně sochy sv. Ludmily (po roce 1720, dílenský okruh Bernarda Brauna). (Foto V. Cílek)

latinské domácí legendistické dílo 10. století z konce tohoto věku je *Kristiánova legenda*, o jejímž časovém zařazení se vedou vášnivé spory; někteří badatelé uvažují o jejím sepsání až ve 12. století. O Ludmile uvádí Kristián řadu informací, které předchozí legendy neznají, takže bývá po právu označován za tvůrce Ludmilina světeckého kultu.

V průběhu 11. století (snad již v první polovině tohoto věku) vznikla v sázavském klášteře *Druhá staroslověnská václavská legenda*, která je již výše zmíněným překladem latinské legendy Gumpoldovy. Legenda je známa až z pozdních opisů pořizených v 15. a 16. století. Ve třicátých letech 11. století vznikla po Gumpoldovi druhá latinská václavská legenda určená pro mimočeské čtenáře. Jejím autorem byl Laurentius (Vavřinec) z Monte Cassina, pozdější arcibiskup z italského Amalfi. Podle vlastních autorových slov čerpal Vavřinec informace o přemyslovském prostředí mimo jiné též od jakéhosi informátora pocházejícího z Čech. Patrně v samém závěru 11. století došlo k sepsání další latinské anonymní svatováclavské legendy *Oportet nos fratres*, což je rýmovanou prózou přepracovaná legenda Gumpoldova. Nejstarší dochovaný rukopis této legendy pochází již ze 12. století.

I ve 13. století došlo k sepisování svatováclavských a svatoludmilských legend, u kterých však jejich literární zpracování převyšuje jejich hodnotu historickou. Je to především kázání ke cti sv. Ludmily *Factum est*, které je často označováno za nejušlechtilejší a nejpoetičtější dílo českého středověku. Vědomosti o sv. Ludmile čerpal jeho autor z *Legendy Kristiánovy*. Ve 13. století byla ještě sepsána svatováclavská legenda *Oriente iam sole*, která se dochovala v kratší a širší redakci. Jedná se o stylisticky výborně zpracovanou legendu obsahově zcela závislou na *Kristiánovi*. Informace o sv. Ludmile se dočítáme ještě v latinské legendě *Diffundete sole* rovněž sepsané ve 13. století; ta se však svým obsahem řadí k legendám cyrilometodějského okruhu. Tato legenda se dočkala i staročeského zpracování.

Ani písemnictví 14. století kněžnu Ludmilu nepřehlíželo. Zmiňuje se o ní staročeská rýmovaná *Kronika takřečeného Dalimila* sepsaná čtyři staletí po Ludmilině násilné smrti. Nové věrohodné informace o životě světice samozřejmě nepřináší. Spíše však dává dobrý obraz o tom, jak byla kněžna Ludmila vnímána v době sepsání této kroniky. Nové poznatky k životu sv. Ludmily nepřináší ani poslední václavská latinská legenda *Vita sancti Wenceslai*, která byla napsána samotným Karlem IV. Touto legendou končí v Čechách tvorba středověké legendistické literatury.

Narození a sňatek kněžny Ludmily

Přestože se v legendách dozvídáme řadu informací o životě sv. Ludmily, zůstávají v něm mnohá neobjasněná místa. Legendisté např. nikdy neuvedli, kdy se Ludmila narodila, neboť to nebyl z jejich pohledu závažný údaj; možná ani toto datum neznali. Historikové nejčastěji kladou Ludmilino narození do roku 860. Svůj názor opírají o údaj vyčtený z legendy *Fuit* a z *Prologu*, kde se dočítáme, že Ludmila byla zavražděna ve věku jednašedesáti let. Rok zavraždění sv. Ludmily lze určit z legendy *Fuit* a z *Kristiána*, které shodně uvádějí, že se tak stalo 15. září (ve dvou rukopisech *Kristiána* je uvedeno 16. září). *Prolog* se zmiňuje pouze o sobotě. Ta připadla na den 15. září v letech 915, 920 a 926. Historické bádání se kloní k roku 921, od kterého odečtem Ludmilina dožitého věku dospívá k výše uvedenému roku jejího narození.

Datum 16. září je možno z našich dějin vyloučit. Ona dvě data (tj. 15. a 16. září) vyplývají totiž z tehdejšího odlišného dělení dne. V prvním případě se jednalo o dělení konvenční (světské), ve druhém o dělení na podkladě pravidelných liturgických modliteb. Ty uzavíraly den a hodinu po západu slunce,

kdy podle nich začínal den nový. Pokud byla Ludmila zavražděna v noci 15. září, stalo se tak liturgicky až následujícího dne 16. září. Budiž ještě poznamenáno, že v současném církevním kalendáři je 16. září dnem, kdy se slaví svátek sv. Ludmily, neboť na den její mučednické smrti připadá svátek mariánský.

Legendisté se neshodují ani v určení místa, odkud Ludmila pocházela. Celkem z pěti písemných pramenů se dozvídáme, že jejím otcem byl kníže Slavibor (to uvádí *Fuit, Kristián, Diffundete sole* v obou redakcích a Kosmas), avšak nejsou shodné již v názoru, kde jeho knížectví leželo. Legenda *Fuit* mluví o jiné zemi, než ze které pocházel Ludmilin manžel Bořivoj. *Prolog*, který nezná Slaviborovo jméno, označuje Ludmilu za dceru srbského knížete. Sídla Srbů se tehdy nalézala na sever a severozápad za českými pohraničními horami.

Konečně tři zbývající prameny mluví o Mělnicku, či spíše o starším tamějším hradu Pšovu. Za jisté lze považovat údaj, že Ludmila byla dcera knížete Slavibora, jehož nezávislé panství leželo kdesi severně od Bořivojova středočeského knížectví, a to buď na českém území, nebo až kdesi za Krušnými horami. Výše citované prameny však ukazují, že v Čechách převládalo mínění o Ludmilině původu z Mělnicka. K tomuto názoru se kloní i současné historické bádání.

Barokní doba kladla Ludmilino narození do míst, kde dal Heřman Jakub Černín mezi léty 1695 až 1696 na svém mělnickém zámku vybudovat kapli zasvěcenou této světici. Na stejném místě měla kněžna přijmout i křest. S Ludmiliným pobytem na Mělníce je spojována i nedaleko zámku ležící tzv. Ludmilina vinice. Barokní dějepisceví přiřklo kněžně i založení vinice v blízkých Nedomících. Nárůst počtu míst spojovaných v 17. století s touto kněžnou svědčí o rozvíjejícím se kultu této světice, a to zásluhou českého katolického patriotismu, jehož významným představitelem byl např. jezuita Bohuslav Balbín. Ten se snažil hájit práva českého království, která byla v oné době habsburskými panovníky výrazně omezována. Dělo se tak poukazem na významné domácí české světky sv. Václava a sv. Ludmilu, za jejichž života se vytvářely zárodky pozdějšího samostatného českého království.

O dětství a mládí Ludmily se v legendách nic podstatného nedočítáme. Legendisté pouze uvádějí, že tehdy byla zanicenou pohankou. Výstižně to vyjádřila legenda *Fuit* slovy: „Když byla mladičká, obětovala modlám a často zaniceně se oddávala jejich uctívání.“ Podobně píše o Ludmilině pohanství i další legendisté. V těchto slovech spatřují někteří historikové záměrnou snahu legendistů vytvořit určitý dramatický protiklad k Ludmilinu pozdějšímu příkladnému křesťanskému životu. Pochybovat o věrohodnosti tohoto údaje však nemusíme. Významnou účast v pohanském kultu měla běžně tehdejší vládnoucí elita, k níž Ludmila jako Slaviborova dcera náležela. Předkřesťanské náboženské představy byly v životě raně středověké společnosti hluboce zakořeněny a vykazovaly velkou životaschopnost. Ještě téměř dvě staletí po Ludmilině životě v roce 1092 přemyslovský kníže Břetislav II. při svém uvedení na pražský knížecí stolec vydal tvrdá nařízení proti pohanským zvyklostem a místům spojeným s pohanským kultem.

Legendisté se kupodivu podrobněji nerozepisují ani o tak důležité události z Ludmilina života, jakou byl její sňatek s knížetem Bořivojem. Tím Slaviborova dcera vstoupila do českých dějin jako jejich první historická žena a kněžna. O jejím sňatku se zmínili pouze ti legendisté a kronikáři, kterým nevadil Bořivojův křest z rukou moravského arcibiskupa Metoděje. Jsou to *Fuit, Prolog, Kris-*

Obr. 4. Josef Vojtěch Hellich, Svatý Václav vyučován na Teříně, 1840, olej na plátně, 110 × 127,5 cm. Majetek Národní galerie v Praze. (Foto R. Schmelzová)

Obr. 5. Sv. Ludmila, detail fresky triumfálního oblouku v pozdně románské kapli sv. Ludmily v bazilice sv. Jiří na Pražském hradě. Jedním z prvních Václavových vládařských činů bylo v roce 925 přenesení ostatků jeho báby kněžny Ludmily z Tetína do kostela sv. Jiří na Pražském hradě. V druhé polovině 11. století benediktinky kláštera sv. Jiří usilovaly o svatořečení (beatifikaci) sv. Ludmily, jež se zde uctívala již od své smrti, a její kult stále sílil. Klášter byl centrem této tradice, a proudivo sem proto mnoho věřících. Abatyše Anežka Přemyslovna, která stála v čele kláštera mezi lety 1200–1228 se zasadila o vznik kaple sv. Ludmily. (Správa Pražského hradu, foto Jan Glöc)

tián a *Diffundente sole* v obou redakcích. Pro legendisty spojující počátky českého křesťanství se západními misii nebyl samozřejmě prvním českým křesťanským knížetem Bořivoj, ale buď kníže Spytihněv (*Crescente bavor. redakce, Gumpold, 2. stsl. legenda, Oportet nos fratres*), nebo Vratislav (všechny redakce *1. staroslověnské václavské legendy, Vavřinec i Oriente iam sole*). Tyto legendy potlačily jakoukoliv zmínku o Bořivojovi. I když se v nich dočítáme o Ludmiliňých dětech, kdo byl jejich otcem, se nedozvídáme.

Legendy také nic neuvádí o okolnostech Ludmilina sňatku, tj. proč si Bořivoj vybral právě Slaviborovu dceru za svou manželku, a kdy a kde se svatební obřad konal. Je mimo jakoukoliv pochybnost, že výběr nevěsty ovlivňovaly u Bořivoje ohledy mocenské. Pokud Ludmila pocházela z Mělnicka ovládaného nezávislým knížetem, potom Bořivoj sňatkem nepochybně sledoval posílení svého postavení v tehdejších Čechách rozdrobených do řady knížectví. Historikové se pokoušejí zjistit, kdy k tomuto sňatku asi došlo. Legendy sice jeho datum neuvádějí, lze ho však z jejich údajů odvodit. Poněvadž Ludmilin prvorozený syn a pozdější kníže Spytihněv I. zemřel v roce 915 ve stáří čtyřiceti let, což se dočítáme ve *Fuit* a u *Kristiána*, musel se sňatek jeho rodičů uskutečnit nejpozději v roce 875. Ludmile bylo tehdy 15 let a její

manžel byl asi o sedm až osm let starší. Mladý věk nevěsty nás nemusí překvapovat, v prostředí vládnoucích rodů se s ním setkáváme i v následujících staletích poměrně často.

Zapomenutá světice českého původu – svatá Orosie

O Ludmilině manželství se z legend nic podstatného nedozvídáme. Víme pouze, že z něho vzešli tři synové – Spytihněv a Vratislav, kteří se oba později stali knížaty, osud třetího syna není znám; a neurčitý počet dcer, kdy jednotliví legendisté mluví o jedné až o třech. Teprve španělská legendistická tvorba 13. století přidává do rodiny kněžny Ludmily jakousi záhadnou Orosii. Tu někteří badatelé považují za Bořivojovu dceru, jindy pouze za jeho schovanku. Tato Orosie měla být jako mladá dívka zasnoubena aragonskému králi, jehož země se nalézala v dnešním Španělsku na jižním úpatí Pyrenejí. Na dlouhé cestě z Čech za budoucím manželem měli mladou nevěstu doprovázet její bratr Kornelius a její strýc biskup Aciselus. Tato jména se však v české rané středověké historii neobjevují.

Orosiina cesta do Španělska skončila tragicky. Nedaleko cíle své cesty byla přepadena mohamedánskými Maury, kteří tehdy ovládali většinu Pyrenejského poloostrova. Ti nejdříve povraždili její doprovod, kdežto samotnou Orosii ponechali na živu, ovšem s podmínkou, že přestoupí na islám a za manžela si vezme jejich náčelníka. Orosie tuto nabídku odmítla, a proto byla Maury podrobena krutému mučení, ze kterého ji vysvobodila až smrt. Její mrtvé tělo našli po čase pastýři, kteří je odnesli do kostela ve městě Jaca; její lebka naopak spočinula v kostele ve městě Yebra. Věřícími je tam do současnosti uctívána jako svatá mučednice a ochránkyně před přírodními katastrofami. Když se v roce 1571 obrátili Španělé na pražského arcibiskupa Antonína Bruse z Mohelnice se žádostí o přesnější údaje o této domnělé české světici, pozitivní odpovědi se nedočkali. I současné seriózní historické bádání je k českému původu sv. Orosie skeptické. Co dalo podnět k sepsání legendy o jejím původu a životě, je předmětem dohadů.

Svatý Ivan, poustevník z nedaleké jeskyně

Legendisté přecházejí mlčením i všechny události, které se odehrály za života kněžny Ludmily po boku jejího manžela Bořivoje. Částečně tuto mezeru vyplnil až kronikář Václav Hájek z Libočan, který působil v letech 1527 až 1533 na Tetíně jako farář. Ten samozřejmě znal historii tragického konce kněžny Ludmily na tomto někdejším přemyslovském hradu, a proto předpokládal, že tam Ludmila již dříve žila spolu s Bořivojem. Její tamější pobyt spojil s osudy poustevníka sv. Ivana, o kterém máme k dispozici jednu krátkou latinskou legendu zapsanou v rukopise pražské kapituly z roku 1469. Životní příběh tohoto poustevníka se měl odehrávat více než půl tisíciletí před tímto datem.

Václav Hájek podle svého zvyku tuto legendu dotvořil dalšími nepochybně smyšlenými údaji. V jeho pojetí byl sv. Ivan synem charvatského slovanského knížete Gestimula. Odmítl pohodlný život knížecího synka a uchýlil se do samoty, kde žil hluboce duchovním životem křesťanského poustevníka. Po čase přišel do Čech a usídlil se v jeskyni v dnešním Svatém Janu pod Skalou na Berounsku. Do tamější krajiny přijel jednou z nedalekého Tetína na lov kníže Bořivoj. Ten tam během lovu zabil ochočenou laň, která poustevníkovi poskytovala mléko. Po této nešťastné události pozval kníže sv. Ivana na svůj tetínský hrad. Tam se s ním seznámila i sv. Ludmila, která potom Ivana navštívila v jeho jeskyni. Někdy kolem roku 900 Ivan podle legendy zemřel a byl pohřben ve své jeskyni. Jeho hrob měl být otevřen v roce 1589 za účelem získání světcových ostatků. Stalo se tak jeden rok po údajném nalezení ostatků sv. Prokopa v Sázavském klášteře a po jejich slavnostním převezení na Pražský hrad. Tato velkolepá církevní slavnost, které se účastnil i císař Rudolf II., byla výrazem snahy po posílení katolické strany v Čechách oslabené předchozím husitstvím i pronikáním stoupenců reformace z německého prostředí.

Nepochybně obdobnými důvody byl motivován i odkryv údajného Ivanova hrobu. Od oné události začala se pravidelná procesí a pouti ke Svatému Janu pod Skalou. Tamější benediktinský klášter, který byl pokračováním benediktinského ostrovského kláštera u Davle zaniklého za husitských válek, vybudoval v 17. století novou budovu stavěnou nejvýznamnějšími architekty barokního období Carlem Luragem a Kiliánem Ignácem Dientzenhoferem. Přibližně ve stejné době byla na Rusi sepsána staroslověnská legenda o sv. Ivanovi, dlouho považovaná za nejstarší doklad existence tohoto světce. Nejnovější jazykovědné bádání však prokázalo, že je obsahově závislá na polské práci *Kronika světa* sepsané na podkladě údajů kronikáře Václava Hájka z Libočan. Současné historické bádání považuje proto poustevníka Ivana spíše za postavu legendární.

Obr. 6. Tento reliéf z kláštera ve Sv. Janu pod Skalou ukazuje na setkání Ivana, Bořivoje a Ludmily. (Foto V. Cílek)

Křest a jeho důsledky

Z legend víme, že Bořivoj i Ludmila vstoupili do manželství jako pohané (tak legenda *Fuit i Prolog*). Přijetí křtu znamenalo v jejich životě významný předěl. V legendě *Fuit* je tato událost vzpomenua jenom velmi stručně: „Když tak oba žili pospolu, z Božího pokynu a přání byvše přivedeni k lítosti, přijali očistu svatého křtu.“ Nic konkrétnějšího legendy o křtu neuvádějí. Z jejich líčení není ani zřejmé, zda byla Ludmila pokřtěna společně se svým manželem, nebo až dodatečně. *Kristiánova legenda*, která podrobně popisuje Bořivojův křest na Svatoplukově dvoře z rukou arcibiskupa Metoděje, přítomnost Ludmily nevzpomíná.

Teprve pozdní *Diffundente sole* v obou jazykových verzích uvádí, že „po krátkém čase [rozumí se po Bořivojově křtu] přišel pak svrchu jmenovaný Metoděj do Čech a pokřtil svatou Ludmilu s mnoha jinými“. V době vlády Karla IV. převládal potom v Čechách názor, že Bořivoj i Ludmila byli pokřtěni společně Metodějem na moravském Velehradě (legenda *Vita sancti Wenceslai*). Údaj samozřejmě není věrohodný, dokládá dobově zabarvený pohled na osudy kněžny Ludmily. Ovšem o jejím křtu samotným Metodějem není zapotřebí pochybovat, neboť v onom období křtili převážně biskupové. Místo a datum této události zůstává neznámé. Muselo k němu dojít před dubnem roku 885, kdy Metoděj zemřel. I když to legendisté přímo výslovně neuvědomili, je z jejich líčení zřejmé, že Ludmilu považovali za první ženu-křesťanku žijící v Čechách.

Historické bádání poukazuje na skutečnost, že Bořivojův a Ludmilin křest se uskutečnily v době velkého mocenského vzepětí Velké Moravy a její územní expanze. Jejím výrazem bylo např. porobení jakéhosi pohanského knížete sídlícího na dnešním Krakovsku. Ten byl přinucen odejít na Moravu ke Svatoplukovi a přijmout tam křest. Jeho země musela potom uznat moravskou nadvládu. I když ludmilské a václavské legendy se o mocenském moravském nátlaku na přijetí křtu přemyslovským knížetem a jeho manželkou nezmiňují, je velmi pravděpodobné, že k němu tehdy v nějaké formě došlo. *Kristiánova legenda* pouze uvádí, že pohanský Bořivoj nemohl na Svatoplukově dvoře sedět s ostatními křesťany u stolu, ale jako pohan pouze na zemi. Tato potupa urychlila u Bořivoje jeho rozhodnutí stát se křesťanem.

Bořivojův křest vyvolal v jeho knížectví pohanské vzbouření. Podle *Kristiánovy legendy* „opuštění otcovských mravů a přijetí nového a neslýchaného křesťanského zákona“ bylo tehdejší archaickou pohanskou společností chápáno jako těžký zločin. Bořivoj byl ze svého knížectví vypuzen a uchýlil se na Moravu ke Svatoplukovi. S jeho pomocí se po čase opět ujal vlády nad svým knížectvím. Bořivoje zřejmě tehdy doprovázela jeho manželka, i když legendisté ji v souvislosti se zmíněnou událostí nevzpomínají.

Obr. 7. Svatá Ludmila poděluje chudé a koná skutky milosrdenství. Lidový obrázek ze vstupu do kostela sv. Kateřiny. (Foto V. Cílek)

Palladium země české

Mlčení nejstarších legend o Ludmiliných osudech po přijetí křtu doplnilo až barokní dějepisectví, které s touto kněžnou spojilo nevelký kovový reliéf zhotovený z pozlacené mědi. Ten zobrazuje Pannu Marii držící v náručí malého Ježíška. Podle převažujícího názoru dějepisců umění byl tento kovový obrázek zhotoven někdy v sedmdesátých letech 14. století; předlohou mu nejspíše byl obraz Svatovítské madony. Již v době předbělohorské konaly se k tomuto obrázku, uloženému ve staroboleslavském mariánském kostele, velké poutě a procesí. Poprvé je takováto pouť doložena v roce 1588. Od roku 1609 je tento obrázek nazýván *Palladiem* (tj. ochranným štítem) Českého království. Poprvé vylíčil údajně nejstarší dějiny palladia na počátku 17. století děkan pražské svatovítské kapituly Kašpar Arsenius z Radbuzy. Jeho výklad potom v průběhu 17. století upřesnila či významně pozměnila řada autorů např. Jan Tanner, Bohuslav Balbín a Jan Ignác Dlouhoveský.

Dějiny tohoto reliéfu tak získaly několik různých podob. Podle původní verze nechala reliéf zhotovit kněžna Ludmila a to z kovu získaného roztavením sochy pohanského boha Krosiny. Palladium potom Ludmila pověsila na krk svého vnuka Václava. Podle jiné verze pověsti měl obrázek přinést do Čech sv. Metoděj, který ho daroval sv. Ludmile a ta ho předala sv. Václavovi. Opravená verze tohoto výkladu naopak tvrdí, že to byl sv. Metoděj, který vyzval sv. Ludmilu a Bořivoje ke zhotovení reliéfu z kovu získaného z Krosinovy sochy. Konečně podle další verze pověsti dala obrázek zhotovit sv. Ludmila, ta ho potom darovala sv. Cyrilovi a ten opět sv. Václavovi. Závěr vyprávění je již shodný. Sv. Václav nosil palladium stále u sebe a měl ho i při svém zavraždění ve Staré Boleslavi.

Tehdy ho měl tajně získat věrný Václavův služebník Podiven, který ho před nepřáteli zakopal do země. Tam ho po mnoha letech vyoral jeden rolník. Mělo se tak podle Arsenia stát v roce 1500 za vlády Vladislava II. Jagellonského; později stejný autor posunul tuto událost k roku 1160 a spojil ji s přemyslovským panovníkem Vladislavem II. (1140–1172, od roku 1158 králem). Proměny údajných nejstarších dějin palladia ukazují na snahu barokního katolicismu o propojení mariánské úcty s počátky českého křesťanství a s nejstaršími českými svěťci. Dělo se tak ve snaze posílit český katolicismus oslabený v předchozích staletích reformačními hnutími. O dějinách 10. století neříkají ovšem tyto pozdní prameny zhola nic.

Obr. 8. Poutnická kopie palladia Země české z konce 19. století. (Foto M. Majer)

Ludmila vdovou

Významný zlom v životě kněžny Ludmily znamenal úmrtí jejího šestatřicetiletého manžela Bořivoje. Co bylo příčinou jeho smrti a rovněž tak rok, ve kterém kníže skonal, se z legend nedozvídáme. Poněvadž se Bořivoj neúčastnil v roce 890 důležitých jednání o českých záležitostech mezi východofranským králem Arnulfem a velkomoravským Svatoplukem, historikové usuzují, že kníže nebyl tehdy již na živu. Poslední bezpečnou událostí z jeho života bylo zplnění druhorozeného syna Vratislava, který se narodil nejspíše v roce 888. Bořivojovo úmrtí je nutno položit kamsi na skloněk osmdesátých let 9. století. Kněžna Ludmila tudíž ovdověla, když jí nebylo ještě třicet let.

Ztráta manžela postihla Ludmilu v době, kdy podle lékařsko-antropologického výzkumu jejího skeletu trpěla těžkou endokraniozou (též označovanou jako Morgagniho-Stewardův-Morelův syndrom). Toto onemocnění, které postihuje téměř výlučně ženy, má řadu projevů. Od bolesti hlavy k psychické labilitě, neurózám, depresím, melancholii, poruchám soustředění a paměti. Provázejí ho též poruchy metabolické (obezita) a hormonální. Nejčastěji se projevuje u žen ve třetím a čtvrtém desetiletí jejich života. U Ludmily by to znamenalo období mezi léty 880 až 900. Právě tehdy se odehrály v přemyslovském knížectví významné změny. Po Bořivojově smrti zmocnil se totiž vlády nad Čechami moravský Svatopluk. Někteří historikové vyslovili názor, že Svatopluk v Čechách přímo nevládl a že pověřil svým zastupováním kněžnu Ludmilu. V legendách však nenalzáme pro tento výklad žádnou oporu. Navíc výše vzpomenuté Ludmilino ochorení právě v onom období činí tento výklad málo pravděpodobným.

Obr. 9. Svatá Ludmila vyučuje sv. Václava, kresba česko-ruského umělce Vasilije Ťuťunika zhotovená pro tuto knihu.

tohoto období položit časově nezařaditelný Kristiánův údaj, že Ludmila jako vdova „zůstávala ve svém domě“. Nepochybně se jednalo o palisádu opevněný dvorec stojící na ploše kteréhosi přemyslovského hradiště. Pokus o lokalizaci Ludmilina pobytu na budečské hradiště, kde archeologický výzkum odkryl u tamější svatopetrské rotundy základy raně středověkého dvorce, je pouhým dohadem.

Někteří legendisté využili tohoto místa v Ludmilině životopisu ke chvále jejich křesťanských vlastností. Vypomáhali si často příklady vyčtenými z Bible. Např. legenda *Fuit* parafrázuje slova starozákonní knihy Job: „... stala se totiž matkou chudých, nohou chromých, okem slepých, vlídnou utěšitelkou sirotků a vdov.“ *Kristiánova legenda* se zase inspirovala Lukášovým evangeliem: „... zmírňovala často bídu chudých, jimž jako matka v nedostatku pomáhala, hladové živíc, žíznivé osvěžujíc a nužné šatem odívajíc.“ V pozdních legendách se chvála na Ludmilu postupně stává velmi mnohomluvnou. Například ve *Factum est* zaujímá již několik odstavců.

Mladý Václav

Po úmrtí knížete Spytihněva ujal se vlády v přemyslovském knížectví jeho mladší bratr Vratislav. Do doby vlády tohoto knížete (915–921) kladou svatováclavské legendy jednu událost ze života jeho syna Václava, která se týká i osudů kněžny

Na jaře v roce 894 Svatopluk zemřel. Nastalé neklidné situace využíla česká knížata, aby se vymanila z velkomoravského područí. Vlády ve středočeském knížectví se ujal starší Bořivojův syn Spytihněv, který vládl až do roku 915. Tehdy také došlo i k politickému odklonu Čech od Velké Moravy a ke spojení s Východofranskou říší. Důsledkem bylo začlenění Čech pod řezenské biskupství. Tamějšího biskupa zastupoval v Praze archipresbyter, pohybující se v těsné blízkosti přemyslovské knížecí rodiny. Tuto funkci vykonával po řadu let kněz Pavel, starším bádáním nesprávně označovaným za kněze slovanského obřadu. Tento kněz mohl být Ludmiliným učitelem křesťanského náboženství, za jehož horlivou stoupenkyni je kněžna v legendách označována. V této souvislosti nelze ovšem opomenout ani kněze Kaicha, kterého obdržel Bořivoj po svém moravském křtu od Svatopluka a kterého nejspíše usadil na Levém Hradci, kde vybudoval první křesťanský chrám na českém území. Legendy však nevzpomínají, kdo Ludmilu zasvětil do tajů křesťanství.

Během více než dvacetileté Spytihněvovy vlády se legendisté o Ludmile vůbec nezmiňují. Snad můžeme do

Ludmily. Mladý Václav měl údajně toužit po vzdělání, a proto ho jeho otec kníže Vratislav poslal na hrad Budeč, aby ho tam učil kněz zvaný Učen. Latinské legendy se nezmiňují o jazykové stránce Václavovy výuky, neboť samozřejmě předpokládají její latinský průběh. Naopak nejstarší charvátská redakce *První staroslověnské václavské legendy* uvádí, že se Václav naučil „knihám [= písmu] slovanským a latinským dobře“. Kdo byl iniciátorem jeho slovanské výuky, legenda neuvádí. Teprve velmi pozdní ruské redakce této legendy píše, že „jeho bába Ludmila ho dala vyučovat knihám slovanským podle návodu knězova“.

Mnozí odborníci považují tento údaj za pozdní doplněk do textu legendy pořízený až na Rusi bez valné historické hodnoty. O kněžně Ludmile jakožto vychovatelce sv. Václava se však legendy zmiňují i při jiné příležitosti, o které bude ještě zmínka. Nutno ovšem upozornit, že samotná zpráva legend o Václavově výuce na Budči budí mezi odborníky rozpaky. Výchova budoucích panovníků byla naopak v oné době zaměřena především na získání tělesné zdatnosti, houževnatosti a tvrdosti. Dobře to dokládá často historickou literaturou vzpomínaný příběh u italských Ostrogótů, kde školní výuka budoucího krále Athalaricha, vnuka Theodoricha Velikého, musela být pro odpor ve společnosti ukončena. Nelze vyloučit, že údaj legend o Václavově výuce na Budči je pouhým výmyslem legendistů ve snaze oslavit budoucího svätce a že pro poznání života kněžny Ludmily nic neříká.

Konflikt a smrt

Výrazný zlom do života kněžny Ludmily přinesl únor roku 921, kdy zemřel její mladší syn a kníže Vratislav. Podle legendy *Crescente* „lid veškeré oné země zvolil blahoslaveného Václava za vévodu“ ačkoliv Václav „tou dobou byl ještě chlapec“ jak napsal autor legendy *Fuit*. Nastalou situaci podrobně popsal Kristián, podle kterého „všichni velmoži dohodnuše se na moudrém závěru svěřili nezkušeného vévodu s bratrem jeho Boleslavem Ludmile blažené paměti, služebníci Kristově, na vychování, až by milostí Boží vspěli věkem i silou“. Za nedospělého Václava zatím vládla jeho matka Drahomíra, která podle legendisty Kristiána „ovdověši užívala vladařské moci svého muže“. Takovému významnému postavení dvou žen, a to třicetileté Václavovy matky Drahomíry a její nemocné šedesátileté tchýně Ludmily, nutně muselo po čase vést k rozporům a nepřátelství. Situaci výstižně popsal autor *Proložní legendy*: „Tehdy matka Václavova zanevřela na svou tchyni a všelijak se jí snažila zahubit.“ Příčinu těchto sporů legenda nezmíná. Své nepřátelství vůči Ludmile odůvodňovala Drahomíra před svým okolím špatnou výchovou mladého Václava jeho babičkou.

Obr. 10. Velislavova bible (Biblia picta Velislai), kolem 1340. (Národní knihovna ČR, XXIII C, Praha 1997)

Obr. 11. Detail půvabného mladistvého obličejce sochy sv. Ludmily se závojem kolem krku z kamenné náhrobní tumbky, která byla zřízena ve třetí čtvrtině 14. století. Autorem opukové sochy ležící světice a stojících světců a světlic v arkádových polích byl patrně některý sochař Parlěřovské huti. Jedná se o vzácnou ukázkou gotického sochařství z doby kolem roku 1380. (Správa Pražského hradu, foto Jan Glöc)

Ve *Druhé staroslověnské václavské legendě* Drahomíra říká: „Co učiníme v té věci, jelikož ten, který má být knížetem, zkažen od kněží a od mé tchyně a je jako mnich?“ V několika dalších legendách je však vina za špatnou výchovu mladého knížecího synka přičítána již pouze kněžím (*Crescente* v obou redakcích, *Kristián*). Podstatu sporu mezi oběma ženami nejlépe vystihl legendista Kristián, podle kterého Drahomíra řekla: „Proč ona [rozumí se Ludmila] má být takřka mou paní? Zahubím ji, zdědím všechno co má a budu vládnout svobodná.“ Údajná Ludmilina odpověď dobře vystihuje celý pro-

blém: „Po žádném podílu na tvé vládě nezatožila má duše zlákána zlou žádostivostí, ani nechci panovati nad tebou. Vezmi si své syny, a jak je ti libo, s nimi vládni.“ Z této řeči je zřejmé, že předmětem sporu byla regentská vláda za nezletilého Václava a otázka, jak velký podíl na ní bude mít každá z těchto žen. Spor měl vysloveně světský charakter; podobných se odehrála v následných staletích v přemyslovském rodu celá řada.

Postupně však v legendistické tvorbě začíná dominovat jiný důvod Drahomířina nepřátelství vůči Ludmile. Stává se jím střet pohanky Drahomíry s křesťanským světem reprezentovaným Ludmilou. Drahomíra je v legendách popisována jako pohanka rodem i hanebností svých skutků a stává se tak výrazným protipólem Ludmiliným. Dá se říci, že Drahomíra tak dotváří pozitivní obraz Ludmily. V těch legendách, které o Ludmile nepíší, je Drahomířin obraz pozitivní. Tak Vavřincova legenda píše o Drahomíře jako o „Bohu milé“. I v *První staroslověnské václavské legendě* v redakci charvátské se Drahomíra těší legendistově přízni, neboť ten chválí její „radost z víry jejího syna a z dobrodiní, které prokazoval chudým“. I z této legendy Ludmila zcela vymizela.

Vezmeme-li do úvahy skutečnost, že Drahomíra byla manželkou křesťanského knížete Vratislava, který založil svatojiřský chrám na Pražském hradě, že pobývala na centrálním hradě knížectví v Praze, kde také žil a vykonával duchovní správu zástupce řezenského biskupa, a že ona sama měla podle legend založit kostel nad Ludmiliným hrobem v Tetíně, potom je její pohanství málo věrohodné a lze ho spíše považovat za výmysl legendistů, kteří jím zdůvodnili Ludmilinu mučednickou smrt.

Poslední chvíle Ludmilina života nejpodrobněji popisuje *Kristiánova legenda* a ve stručnější verzi i legenda *Fuit*, zatímco v *Prologu* najdeme o této události pouze několik řádek. Kristián píše, že Ludmila po vzrušeném rozhovoru s Drahomírou opustila Prahu a uchýlila se na hrádek Tetín; tím se chtěla vzdálit z bezprostřední blízkosti Drahomíry a dokázat tak, že nemá zájem na vládnutí. Tragédii však svým odchodem nezabránila, Drahomíra vyslala „své velmože, syny nepravosti, Tunnu a Gommona se silnou tlupou na Tetín, aby zahubili její tchyni“. Cizí jména bojovníků nejsou překvapivá, neboť s germánskými i jinými cizími bojovníky se setkáváme v onom období v panovnických družinách celkem často. Ludmila v předtuše věcí budoucích povolala k sobě kněze Pavla a vybídla ho, aby sloužil mši (*Fuit*). Po svatém přijímání dlela na modlitbách, „aby duši svou, ozdobenou dobrými skutky, poručila Bohu“ (*Fuit*).

Útočníci využili noční tmy, vtrhli do Ludmilina dvorce, posléze vylomili dveře domu a „vběhli s divokým pokřikem do ložnice, kde služebnice Boží od-

počivala“ (*Kristián*). Když se kněžna neúspěšně pokusila útočníky uklidnit, oni „však nedbajíce mírumilovných slov stáhli ji [Ludmilu] z lože a vrhli ji na dlažbu“ (*Fuit*). Nesplnili však její poslední přání, aby ji stali a ona prolitím krve se stala mučednicí. Vrahové „vložit provaz na její hrdlo a zardousili ji“ (*Fuit*). O provazu jakožto vražedném nástroji se zmiňuje legenda *Fuit* a podle ní i *Kristián*, kdežto Kosmas a některé rukopisy *Prologu* uvádějí závoj.

Ludmilino tělo nebylo pochováno v kostele, ale pod hradební zdí tetínského hradiště (*Prolog*). Podle Kristiána však po čase z hrobu „podivná a přelíbezná vůně vycházela“ a nad ním se v noci objevovala světla. Když se to dozvěděla Drahomíra, „poslala své sluhý na Tetín ... aby nad hrobem blažené Ludmily vystavěli dům na způsob kostela a určila mu titul ke cti blaženého Michaela,“ aby tam se objevující zázraky byly přičítány tomuto světcu a nikoliv Ludmile. Současné historické bádání se kloní k názoru, že se nemuselo jednat o skutečný kostel, ale o jakousi memoriální stavbu. Kostel zasvěcený sv. Michaelu v oné době na Tetíně nestál, kult tohoto světce je v Čechách doložen až od 12. století. Teprve někdy na konci tohoto století či až na počátku následujícího věku byl v Tetíně na místě někdejšího Ludmilina hrobu skutečně postaven románský kostel sv. Michaela, který tam po řadě přestaveb a po změně patronie na svatonepomucenské stojí dosud.

Přenesení ostatků

Dosažením Václavovy plnoletosti skončila Drahomířina poručnická vláda. Jedním z prvních Václavových vladařských činů bylo v roce 925 přenesení ostatků jeho báby kněžny Ludmily z Tetína do kostela sv. Jiří na Pražském hradě. Zasvěcení této svatyně uvádí pouze *Prolog*, kdežto Kristián ho kupodivu nezná, i když tuto událost popisuje nejpodrobněji. V jeho líčení zaujme několik detailů. Je to především popis Ludmilina hrobu na Tetíně, který byl překryt zpráchnivělou dřevěnou deskou. To odpovídá úpravě hrobů v 10. století. Pokud by Kristián psal svou legendu až ve 12. století, jak se domnívají někteří odborníci, potom by musel hrob popsat způsobem odpovídajícím úpravě hrobů ve 12. století. Z Kristiánova popisu vyjímání Ludmiliných ostatků na Tetíně zastavme se ještě u dalšího detailu: „... vyzvedli přesvaté její tělo ze země, do drahocenných vláken, jak se sluší zavinuli...“ Při nedávném výzkumu ostatků sv. Ludmily v roce 1981 bylo v ostatkové schránce spolu se skeletem nalezeno i několik zlomků starobylých textilií. Drobné fragmenty nevezorovaných lněných látek mohou být oněmi plátny vzpomínanými Kristiánem. Ve zmíněné schránce byly ještě na-

Obr. 12. Kaple a hrob sv. Ludmily při chrámu sv. Jiří na Pražském hradě. Pozdně románská kaple sv. Ludmily s její náhrobní tumbou, spodní patro s apsidou, je zhruba z let 1200 – 1220, horní polygonálně uzavřený prostor z r. 1375 je již gotický. Oltář v kapli vysvětil arcibiskup Jan Očko z Vlašimi. Klenba je až z doby po roce 1541. (Správa Pražského hradu, foto Jan Gloc)

lezeny fragmenty velmi cenného hedvábného liturgického roucha (dalmatiky) zhotoveného nejspíše někdy na počátku 11. století. Dodatečné vložení cenné hedvábné dalmatiky k Ludmiliným ostatkům naznačuje, že se tak stalo v době, kterou však neumíme přesně určit, kdy již byla kněžna za svěřici považována.

Pomalý vznik kultu

Kristiánův popis přenesení Ludmiliných ostatků do Prahy obsahuje ještě jeden důležitý údaj. Legendista totiž tvrdí, že ostatky vložil do hrobu v pražském svatojiřském kostele pomocný řezenský biskup. Pokud by byl tento údaj pravdivý (jiné legendy onu událost nezaznamenaly), potom by znamenal oficiální uznání Ludmiliny svatosti již v roce 925. Nelze ovšem vyloučit, že si Kristián účast onoho biskupa při Ludmilině translaci vymyslel. Ludmilin kult se totiž vyvíjel jenom velmi pomalu. Dobře to dokumentuje proměna terminologie, kterou k označení Ludmily používali nejstarší legendisté. Nejdříve pro ně byla pouze „přeblaženou stařenou“, „služebnici Boží“ či „ctihodnou paní“, kdežto v *Kristiánově legendě* naopak je již „svatou a ctihodnou paní“, „mučednicí“ a „svatou Ludmilou“. Kristián také spojuje s Ludmilou řadu zázraků. Naopak v nejstarších legendách je Ludmila vykreslena poměrně pasivně, neboť je především křesťanskou protiváhou pohanské Drahomíry a je její obětí. Legendisté jí přiznávají pouze jedinou aktivitu, a to konání dobrých skutků lásky k bližnímu. V legendách se o nich zmiňují tak, že parafrázuji vhodná místa z Bible.

Nepochybně významnou událostí ovlivňující vývoj Ludmilina kultu bylo již vzpomenuté přenesení jejich ostatků do svatojiřské baziliky do hrobové jámy křížového půdorysu nalézající se ve středu baziliky v její přední části. Ludmilin hrob byl však v následujících staletích několikrát přemístován. Vznik řádového domu a později benediktinského kláštera u svatojiřského kostela pevně spojil Ludmilu s tímto konventem. Jedině tam mezi řádovými sestrami se až do 12. století praktikoval v Čechách Ludmilin světecký kult. Ten totiž z nějakých důvodů nevyhovoval pražským biskupům spravujícím v blízkém sousedství svatovítský chrám s ostatky sv. Václava a později i sv. Vojtěcha. Absence zmínky o sv. Ludmile ve *Vavřincově legendě*, sepsané mimo jiné i z podnětu pražského biskupství, tento negativní vztah velmi přesvědčivě dokládá. Bylo zapotřebí více než dvou staletí, než tyto animozity odezněly.

Dějiny svatoludmilské úcty odrážejí nejenom otázky náboženské víry minulých dob, ale promítá se v ní často i řada politických a kulturně-historických událostí. Co zajistilo kněžně Ludmile nepomíjející slávu, byl její sňatek s prvním historicky známým přemyslovským knížetem Bořivojem a jejich konverze

ke křesťanství. Ta potom umožnila postupnou christianizaci přemyslovského knížectví. Významný Ludmilin podíl právě na christianizaci ji přiřadil k tzv. „svatým ženám“ či podle novější historické terminologie k „přesvědčujícím ženám“ (*mulieres suadentes*), které se nejrůznějším způsobem přes manžele zasloužily o christianizaci svých zemí. Známe je z mnoha oblastí rané středověké Evropy. Z merovejského prostředí je možné jmenovat Hrotechildu (Klotyldu), z polského naší Dobravu (Doubravku) či z kyjevského Olgu. Většina z nich se stala svěřicemi.

Obr. 13. Před několika lety byl v Loděnicích na okraji Českého krasu a jen asi 12 km od Teřína otevřen pravoslavný ruský ženský klášter svatého Václava a svaté Ludmily. Oba kultury západních slovanských světců mají v pravoslavné tradici poměrně významné postavení. Zajímavý vývoj prodělal nedávný rozvoj kultu svaté Ludmily, ke kterému svým jménem přispěla i původní žena Vladimíra Putina, která se jmenuje Ludmila. Ikon svaté Ludmily je možné v ruských kostelích napočítat mnoho desítek či stovek, pravděpodobně víc než v českých kostelích. I přes vzájemné, zatím velice omezené a spíš opatrné kontakty ruských pravoslavných věřících s českými katolíky, může kult obou našich národních světců vytvořit určitý prostor pro budoucí vzájemný dialog. (Foto M. Korba)

Nutno si uvědomit, že christianizace nepřinesla pouze radikální změnu v náboženských představách, ale že zasáhla do mnoha oblastí tehdejšího života. S křesťanstvím jsou spojeny v zaalpské Evropě počátky písemnictví, školství, řady uměleckých oborů a filozofického myšlení i vytváření nejstarších právních norem a rovněž monogamního manželství, nového dělení času i postupné likvidace otroctví. Byla to nejvýznamnější změna, která se odehrála ve více než tisíciletých dějinách naší vlasti.

Čím více se vzdalujeme od období, ve kterém světec žil, tím výrazněji se v jeho životopise začínají objevovat nejen nové události, ale mění se i celkové hodnocení jeho osoby. To se týká i kněžny Ludmily. O její narůstající oblíbenosti jakožto světice ve světském prostředí svědčí pokřtění jedné z dcer knížete a krále Vratislava II. (1061–1092) jménem Ludmila. Ta se po čase stala řádovou sestrou v pražském svatojiřském klášteře. Nejspíše z jejího popudu požádala tamější abatyše pražského biskupa Heřmana (1099–1122), aby do kteréhosi kostela stojícího na klášterních pozemcích uložil jako ostatek část Ludmilina závoje. To by mimo jiné znamenalo veřejné potvrzení Ludmilina svěectví tímto biskupem. Heřman však svou účast na onom obřadu kategoricky odmítl, čímž vyjádřil pochybnost o Ludmilině svatosti.

Teprve zázraky, které se měly údajně stát v roce 1142 při pokusu vynést ze svatojiřské baziliky Ludmiliny ostatky, a potom zázračné potrestání zloděje, který se zmocnil částky jejích ostatků, umožnily prosadit Ludmilino uctívání jako světice i mimo klášterní komunitu. K určitým změnám v chápání Ludmiliny svatosti došlo i v samotném klášteře, kde byl její svátek původně slavený 10. listopadu, což byl den připomínající translaci jejího těla z Tetína do Prahy, přesunut na 16. září na den jejího umučení. V roce 1158 došlo potom k uložení Ludmiliných ostatků již do několika mimopražských kostelů. Ludmilin kult, dosud uzavřený za zdmi svatojiřského klášteře, se tak stal záležitostí celodiecenní. Ve 12. století zvitězila představa svaté Ludmily jako zbožné vychovatelky svého vnuka a pozdějšího světce sv. Václava, kterou dala zavraždit její pohanská snacha Drahomíra. Nárůst svatoludmilského kultu dokládá potom ve 13. století založení oltářů sv. Ludmily v obou přemyslovských katedrálních chrámech v Praze a v Olomouci. Z počátku téhož století pochází i nejstarší vyobrazení sv. Ludmily v plenáři – tj. v souboru liturgických textů používaných při bohoslužbách – svatojiřského klášteře.

Ludmila ochránkyně a vychovatelka

V neklidném období na počátku druhé poloviny 13. století, kdy především Moravu sužovaly nájezdy Kumánů a kdy po smrti Přemysla Otakara II. 1278 následovala „zlá léta“ s hladomorem, začala být kněžna Ludmila chápána jako ochránkyně přemyslovského rodu a české země. Její kult samozřejmě reagoval i na zánik přemyslovské dynastie v roce 1306 i na nástup Lucemburků na český trůn o čtyři roky později. Do popředí se tehdy dostávaly kladné a trvalé životní hodnoty, které dobře představovala sv. Ludmila jakožto vychovatelka sv. Václava. Její morální profil podporovala v očích tehdejších lidí i její mučed-

Obr. 14. Socha svaté Ludmily u hradu Houska. (Foto M. Majer)

Obr. 15. Vitráž z karlínského chrámu sv. Cyrila a Metoděje. (Foto. V Cílek)

nická smrt. Zatímco zpočátku byl svatoludmilský kult pražskými biskupy odmítán, naopak poslední pražský biskup Jan IV. z Dražic (1301–1343) ji volí za svou osobní patronku. V souvislosti s velkou oblibou a úctou, kterou choval ke sv. Václavovi král a císař Karel IV., nabyl na velkém významu i svatoludmilský kult. Tuto skutečnost nejlépe dokumentuje zařazení kněžny sv. Ludmily mezi české patrony a ochránce, jak o tom svědčí známá mozaika nad bočním vchodem do pražské svatovítské katedrály.

Do doby karlovské náleží i Ludmilin gotický náhrobek s ležící postavou umístěný v jižní chórové lodi svatojiřské baziliky. Příznivé období vlády Karla IV. dalo vzniknout celé řadě dalších uměleckých děl spojených se sv. Ludmilou. Z těch nejvýznamnějších lze vzpomenout ostatkovou hermu uloženou v pražském svatovítském pokladu či fresky s motivy ze svatováclavských a svatoludmilských legend, které zdobí schodiště ve věži karlštejnského hradu. Vyobrazení sv. Ludmily nalezneme i v nejposvátnějším místě Karlštejna v kapli sv. Kříže, kde se nalézá v galerii světců. Tato malba je připisována Mistru Theodorikovi. Není jisté bez významu, že nejstarší umělecká díla spojená se sv. Ludmilou známe především z Prahy a ze středních Čech. Tam se totiž nalézala místa spojená se životem a utrpením sv. Ludmily, a navíc v době vlády Karla IV. náležela k nejvyspělejší oblastem jeho království.

Za vlády Karla IV. stává se sv. Ludmila nejdříve spolupatronkou pražského katedrálního kostela a později celé české země. To se již také ustálil její obraz hodné babičky, dobré vychovatelky a postupně i patronky křesťanských rodin. České husitství a později do Čech pronikající německá reformace výrazněji do dějin svatoludmilské úcty nezasáhly. Určitou toleranci těchto reformních proudů vůči sv. Ludmile umožnila mimo jiné i skutečnost, že v době jejího života bylo běžné přijímání pod obojí způsobou, od čehož katolická církev později ustoupila a reformace se k této praxi vracela. Poněvadž z doby Karlovy pochází poslední václavská legenda, která se zmiňuje o sv. Ludmile, mění se i prameny, které v následujících obdobích poznání svatoludmilské úcty umožňují. Jsou to např. dochovaná kázání, umělecké památky, kostelní zasvěcení apod.

K šíření svatoludmilské úcty napomohla v 16. století i kronika Václava Hájka z Libočan, byť věrohodnost mnoha jejích údajů je často pochybná. To se týká i vyprávění o poustevníkově Ivanovi. Sepsání Hájkovy kroniky odráží dobovou snahu zdůrazňovat národní charakter českých světců. Tyto tendence se výrazně ozývají i v 17. století v dílech vlastenecky orientovaných katolických vzdělanců podporujících v pobělohorském období rekatolizaci české společnosti a současně hájících práva českého království proti snahám habsburského dvora je omezovat. V raném baroku dochází ke spojení svatoludmilské úcty s kultem patrona české země a jejím věčným panovníkem sv. Václavem, jehož výrazným svědectvím je historie staroboleslavského Palladia.

Po ukončení třicetileté války pozorujeme od druhé poloviny 17. století vzrůst svatoludmilské úcty. Dokládá to i rozšíření jména Ludmila jako křestního jména, které se objevuje na Slovensku a dále ve východním slovanském světě až na Ukrajině a v Rusku. Barokní období akcentuje u sv. Ludmily její mučednickou smrt a potom skutečnost, že byla první českou kněžnou domácího panovnického rodu, za jehož vlády se vytvářely počátky českého státu. To zajistilo sv. Ludmile oblibu i u obrozenců. Jako k zemské patronce obracelo se ke sv. Ludmile i 19. století, které vytvořilo k její oslavě i monumentální umělecká díla jako Dvořákovo oratorium *Svatá Ludmila* či mohutný Mockerův kostel sv. Ludmily na pražských Královských Vinohradech. Tento národní motiv ve svatoludmilském kultu ustupuje však v moderní době do pozadí a naopak do popředí se dostává představa sv. Ludmily jako ochránčiny spořádaných rodin, jejichž potřeba prochází staletími a je aktuální i pro naši současnost.

„Raduj se, mučedníků družko!“ Role svaté Ludmily v kultu a kultuře východní Evropy

- Michal Řoutil

Pronikání svatoludmilského kultu ze střední do východní Evropy úzce souviselo s kultem svatováclavským. Odborníci se dnes většinou shodnou na tom, že ve srovnání s osobou svatého Václava stála svatá Ludmila poněkud v jeho „stínu“ – legitimizující se nobilitě kyjevské Rusi vyhovovala především „státotvorná“ povaha našeho patrona, do jisté míry také legitimizující kult místních (rovněž zákeřně zavražděných) světců Borise a Gleba.¹ Jak ovšem uvádí Alexandr I. Rogov – odkazuje přitom na práce Romana Jakobsona a Františka Dvorníka – nelze vyloučit rané pronikání svatoludmilských památek na Rus, a to již na konci 10. století, tedy ještě před založením Sázavského kláštera.

V ruských letopisech vyprávějících o kněžně Olze, jež byla „bábou“ svatého knížete Vladimíra a nechala se pokřtít jako vůbec první ruská panovnice, se totiž nacházejí výrazné shody s latinskou homilií sv. Ludmily.² V Nestorově letopisu ruském čteme při líčení smrti kněžny Olgy popis, který by odpovídal i postavě sv. Ludmily: „Byla předchůdkyní křesťanství v zemi, jako denice před Sluncem, jako červánky před svítáním. Zářila jako luna v noci, svítila mezi nevěřícími lidmi jako perla v bahně...“ (přel. M. Těra, 2014). Dá se proto předpokládat, že se jméno české kněžny v kyjevských kruzích připomínalo již v této době, a nelze také vyloučit, že existovala její církevněslovanská legenda (buď překlad, nebo originální dílo). Zajímavé ovšem je, že se tehdy a ani později v moskevské Rusi jméno Ludmila nedostalo do knížecího antroponymikonu (*knjazeskij imenoslov*) vládnoucího rodu Rjurikovičů.

První dochovaná církevněslovanská legenda světice se nachází, jak již bylo a dále bude řečeno, v ruské redakci byzantského synaxáře, zvaného ve východoslovanském prostředí *Prolog*. Tato sbírka hagiografických textů, která se ve slovanském prostředí rozrostla do podoby svérázné antologie křesťanských textů, pochází z druhé poloviny 12. století a obsahuje také legendu o svatém Václavu a svatých Cyrilu a Metoději. Zařazením do *Prologu* začíná dlouhá cesta svatoludmilské legendy ruskými sborníky tohoto typu – v samotném *Prologu* se přirozeně vyskytuje i v jeho pozdějších redakcích.³ Dodejme, že popularita *Prologu* byla na Rusi zcela výjimečná, zachovalo se totiž na 3 000 jeho rukopisných opisů! V jiné verzi *Prologu*, jež vznikla na přelomu 14. a 15. století, se legenda sv. Ludmily nenachází – rozšířila se ovšem jen v mnišském prostředí, nemohla proto mít na pokračování jejího kultu vliv.⁴

Ve staroruské literatuře se hagiografické sborníky obvykle dělí na liturgické (užívané při bohoslužbách) a neliturgické (určené k četbě a duchovnímu povzbuzení). Ve dvanáctisvazkových *Velikých minejích pro čtení* metropolity Makarije (asi 1482–1563) je Ludmila rovněž označována za „dceru srbského knížete“ a text se téměř zcela shoduje s *Proložní legendou*. Za zmínku stojí, že svátek světice se v tomto kompendiu připomíná 16. září. Vzpomínku na svatou Ludmilu zařadil do prvního svazku svého monumentálního svodu *Minejí pro čtení*, největšího nebohoslužebného tisku cyrilského písemnictví vůbec, také metropolita Dimitrij Rostovský (1651–1709). Následuje po legendě rané křesťanské mučednice Eufémie Chalkedonské, která podle tradice zemřela roku 303 během pronásledování křesťanů římským císařem Diokleciánem. Uvádí zázraky, které se děly po její smrti tak, jak je uvádí také *Proložní legenda*, tedy hořící svíce na jejím hrobě a slepce, který prohlédl, když se dotknul prsti, ve které spočinula.

Dnes se již *Prolog* v Ruské pravoslavné církvi (RPC) v drtivé většině chrámů nečte, postupně se vytratilo jeho liturgické využití také v ostatních

Obr. 16. Skica ikony sv. Ludmily od mnišky Iulianije.

Obr. 17. Pohanství mizí. Ludmila se loučí s pohanskými bohy. Lidový obrázek ze vstupu do kostela sv. Kateřiny. (Foto V. Čílek)

ruských pravoslavných církvích. Zachovalo se ovšem u jisté specifické skupiny věřících, a sice tzv. pomořského směru bezpopovců. V polovině 17. století proběhl v ruské církvi rozkol, rozdělila se tehdy na tzv. novoobřadní církev, tj. zjednodušeně dnešní RPC, a církev staroobřadní – ta se později dále rozčlenila na církve popovského směru, uznávající všech sedm svátostí, a církve bezpopovského směru, daleko více eschatologicky zaměřené a uznávající jen některé svátosti.

Různé občiny staroobřadníků přežily pronásledování za cara i za bolševika a po pádu komunismu se opět bouřlivě rozvíjejí. Právě pomořští bezpopovci užívají zcela unikátního způsobu *sakrálního čtení* legendistických textů (tzv. *po-glasica*), a to včetně života sv. Ludmily. Zadání takové četby – respektive recitace či přímo zpěvu – spočívá, pokud jde o naši světici, nicméně i v obecné rovině, v probuzení emocionálního zaujetí pro její život, soucítění s jejím úděllem, nadšení z jejího zaujetí Bohem a pevností, s níž vzdorovala krutému osudu, ale také v jejím uctívání (*veneratio*) jako mučednice a následováníhodným příkladem křesťanského života.⁵

Na rozdíl od legendy o svatě Ludmile, jejíž geneze úzce souvisela a vzájemně se složitě proplétala s českým (latinským) prostředím, šla východoslovanská ikonografie světice vlastní cestou. Nejstarší dochované vyobrazení svatě Ludmily se nachází na jednom ze sloupů chrámu Povýšení svatého Kříže v ruském Tutajevu (Jaroslavská oblast). Malbu provedla umělecká dílna slavného kostromského malíře a ikonopisce Gurije Nikitina (asi 1620–1691) na konci 50. let 17. století, což zjevně souvisí s již zmíněným vzrůstem obliby světice v raně barokní době. Na fresce Ludmilu zdobí knížecí šat s pestrým vzorem, na hlavě má bílý šátek a v pravé ruce drží pravoslavný osmiramenný kříž.⁶

Dle ruského ikonopisného vzorovníku (*podlinniku*) z 18. století se malířům ikon doporučovalo vyobrazovat „Ludmilu mučednici, bábu svatého Václava“ jako jiné významné svaté ženy z řad vládnoucí aristokracie – např. římskou císařovnu Helenu či kyjevskou kněžnu Olgu „... na hlavě královskou korunu a stejný oděv“.⁷ V novější ikonopisné tradici zaznamenal ve svém kompendiu způsob jejího zobrazení malíř a ikonopisec Viktor D. Fartusov (1840–1914): „Stařenka, 61 let, srbský typ, tvář útlá, zmožená pústou a prací. Její oděv: přepásaná tunika, královský plášť, na hlavě koruna, jako u české kněžny. V ruce může držet pergamen s nadpisem: *Všechnu svou péči Bohu věnovala, veškeré jmění v almužnách rozdala.*“⁸

Právě tato tradice ve východoslovanském prostředí zcela převládla, drží se jí i současní čeští a slovenští malíři a malířky ikon pravoslavného vyznání. Její vzorové vyobrazení vidíme také na skice (viz obr. 16) ruské malířky ikon mnišky Iulianije (M. N. Sokolovové, 1899–1981), jež v Trojicko-sergijevské lávře udržovala a rozvíjela v 40.–70. letech minulého století umění malby ikon v ateistickém a náboženství pronásledujícím Sovětském svazu.⁹ V soukromé sbírce se dnes nachází její ikona svatých a „apoštolů rovných“ knížete Vladimíra a kněžny Olgy společně s mučednicí svatou Ludmilou, nad níž Bohorodička rozprostírá svoji záštitu (*pokrov*).

Svatá Ludmila je v pravoslavné tradici ochranitelkou a patronkou matek, babiček a učitelek. S užitím jejího jména se setkáme na Ukrajině, v Bělorusku, zdaleka nejrozšířenější je však zcela určitě v Rusku. Většina běžných věřících by dokonce přísahala na to, že se jedná původně o ruskou, nikoliv českou kněžnu. Svátek svatě Ludmily připadá v pravoslavném juliánském kalendáři na 29. září (tedy o třináct dní později, než v našem katolickém, gregoriánském) a do většiny východoslovanských chrámů zasvěcených této světici (či alespoň s její ikonou) se v tento den přicházejí pomodlit její jmenovkyně. Moskevský chrám svatého Mikuláše v Kotělníkách jich každoročně přivítá na ně-

kolik set – modlitbu zasvěcenou světici a čtení *akafistu* (hymnu) na její počest doprovází křížováním se a klaněním se částí jejích ostatků, které zde uchovávají.

Na dvoře chrámu se pak mohou poklonit soše české spolupatronky, kterou zde nedávno odhalili a jejímž autorem je český výtvarník Michal Moravec. Ikona s částí ostatků světice se nachází ve Trojicko-sergijevské lávře, v chrámu svatého Vladimíra ve Valaamském klášteře na severu Ruska mají mniši kapli zasvěcenou svaté Ludmile. Od 90. let minulého století neustále roste počet ruských věřících, kteří vykonají pouť k ostatkům světice do pražské baziliky sv. Jiří, kde spočívají. Básnířka-emigrantka Marina Cvetajevová, jež žila v letech 1922–1925 v předválečném Československu, tento kostel kvůli jeho bílým věžím nazývala poeticky „Svatý Jiří pod sněhem“.

Ve výše zmíněném *akafistu* ke svaté Ludmile, jehož text ovšem vznikl až v 19. století, je světice na začátku prvního *ikosu* opěvována slovy:

*Raduj se, ty, jež jsi mnohé pro Hospodina vytrpěla,
raduj se, korunou vyznavačskou od Boha ozdobená!
Raduj se, mučedníků družko,
raduj se, křesťanské víry nebojácná hlasatelko!*

Možná by stálo za to zauvažovat o zavedení poutní tradice pravoslavné církve přímo na Tetín, a to po trase, která se sama nabízí – od pravoslavného kláštera sv. Václava a Ludmily v Loděnicích, do Svatého Jana pod Skalou, kde poustevník sv. Ivan víc odpovídá východní eremitské tradici než západnímu kolektivnímu mnišství, a odtud na svatoludmilský Tetín či další poutní místa – příbramskou Svatou horu, Makovou horu, anebo Skalku u Mníšku.

Obr. 18. Pohled shora na náhrobek Sv. Ludmily. Karel IV. v duchu pěstování tradice a významu přemyslovského rodu, k němuž se hrdě hlásil, nechal upravit kapli sv. Ludmily nad hrobem první patronky českého státu v bazilice sv. Jiří. Opět to byla Parléřova huť, která byla pověřena její realizací. (Správa Pražského hradu, foto Jan Glöc)

Kámen svaté Ludmily

V tetínském kostele sv. Ludmily pod oltářem nalezneme zvláštní objekt – jedná se o skoro dva metry dlouhý, šedavý, mírně opracovaný kámen s červenými skvrnami železitých oxidů, o kterém se vypráví, že na něm byla při modlení zabita kněžna Ludmila. Podobných kamenů známe z celé Evropy víc – například kámen sv. Kolomana ve vídeňské katedrále sv. Štěpána. I v nedaleké Vráži se podle lidové pověsti ukazuje kámen v lokalitě „U pěkného kříže“, na který padaly krůpěje krve poustevníka Ivana, který zde byl pastevci trápen a bit.

Mikrosondové analýzy kamene sv. Ludmily ukázaly, že se jedná o silicifikovaný křemenný pískovec. Červené skvrny jsou, jak je u tohoto materiálu běžné, způsobené oxidy železa. K jasně červenému zabarvení stačí příměs 3 % oxidů železa, ale některé partie jej obsahují až desetkrát víc. Křemenná zrna jsou jen mírně zaoblená, ve tmelu pískovce místy nalezneme oxid titanu – minerál anatas, který často doprovází sedimenty vznikající v teplém humidním klimatu. Jediný zjištěný těžký minerál je granát blížký pyropu, ale se zvýšeným obsahem chromu a niklu. Celkové složení tak nejspíš odpovídá třetihorní silikretě, tedy prokřemenělé povrchové poloze písku či rozpadlého pískovce. Tyto horniny jsou ve vyšších polohách Českého krasu poměrně obvyklé, i když takto velké silikrety v tetínském okolí určitě nejsou běžné. Kámen musel být vyhledán a na současné místo dopraven.

Není to jediný křemenný pískovec či křemenec, který na Tetíně nalezneme. Jiné podobné křemence leží u vchodu do tetínského kostela sv. Kateřiny. Křemenec je v tomto kraji, a to vždy v nějak posvátné pozici, použit víckrát – jako náhrobní kámen zázračného bílého koně Šemíka v Neumětelích a jako modlitební kámen sv. Ivana v jeskyni pod kostelem ve Svatém Janu pod Skalou. Další křemence tvoří mensu jeskynního oltáře a schod ke zvonici v Neumětelích. Ve všech těchto případech byly kameny přineseny člověkem ze vzdálenosti nejméně několika kilometrů a zřejmě se jedná o zvětřalé bloky brdských ordovických křemenců, jaké dodnes nalezneme v nadloží Vižinské pánve nedaleko Neumětel, anebo o křemence z oblasti Dědu nad Berounem.

Řešení křemencové záhady tetínské může být jednoduché – mohlo se jednat o pohřební stély slovanského hradiště, na kterých ulpělo něco z pohanské úcty, a tak byly sekundárně využity. Farář a starožitník Václav Krolmus si myslil něco podobného už v 19. století. Jiné tetínské křemence toto štěstí neměly, a tak byly roztlučeny a použity jako zdivo tetínského hradu. K. Žák vzpomíná údaj, podle kterého byla pod Dědem rozebírána suťoviska, a kámen byl po lodích dopravován na stavbu berounských hradeb – do Tetína by to tedy nebylo daleko.

Pohřebiště s křemencovými kameny leželo až za valem hradiště, tedy vysoko nad řekou na místě s dalekým výhledem mezi jezírkem a kostelem sv. Jana Nepomuckého. Zde si můžeme představit nejenom pohřebiště, ale možná i několik stojících něco přes metr vysokých křemencových stél. Muselo to být úžasné místo.

Václav Hájek z Libočan ve své *Kronice české* uvádí pravděpodobně nejstarší českou zprávu o vztyčení „velikého kamene“ – menhiru:

„Tětka, sestra Libušina, manželka Slavošova, kteráž hrad Tetín krásně vystavěla a byla jako máte všeho lidu té krajiny, umřela. Kteráž všecken lid s mnohým naříkaním za dlouhý čas plakal. Ta jest pod jednu vysokou horu od Tetína na západ slunce, jenž slove Pohled, slavně pohřbena, u jejího hrobu veliký kámen postaven.“

Obr. 19. Národem želena. Lidový obrázek ze vstupu do kostela sv. Kateřiny. (Foto V. Cílek)

Hora Pohled je starší označení nápadného vrcholu Damil či Daměl, který by, pokud by byl odlesněn, poskytoval nádherný výhled na berounskou kotlinu. Dnes je nám existence vztyčených kamenů podobných menhirům samozřejmá, ale v 16. století tomu tak určitě nebylo. Hájek stěží znal první, ještě starší popisy megalitických památek např. Stonehenge, které zmiňuje Geoffrey z Monmouthu v *Historii králů Británie* či Malory v *Morte d'Arthur*, neboli *Smrti Artušově*, kde se megality stávají součástí cyklu o hledání svatého grálu. V britské imaginaci až do dnešní doby splývá motiv menhiru, čaroděje Merlin a tance víl či přízraků s cestou za svatým grálem, zatímco u nás si stojící kameny s dobrou čarodějkou Tetou, sestrou kněžny Libuše, nespojujeme, což je z mytického hlediska škoda.

Václav Cílek

Obr. 20. Kámen svaté Ludmily je uložen pod oltářem stejnojmenného kostela na Tetíně. (Foto M. Majer)

▼ Následujících osm ilustrací Renáty Fučíkové ze života svaté Ludmily:

Kníže Bořivoj a kněžna Ludmila přijímají křest.

Kníže Bořivoj upevnil svou moc v Čechách.

Kníže Bořivoj zemřel a jeho malí synové ještě nemohli usednout na knížecí stolec. Kněžna Ludmila musela chránit Čechy sama.

Příběh dcery kněžny Ludmily, svaté Orosie.

Kněžna Ludmila postupně pochvala oba své knížecí syny, Spytihněva a Vratislava.

Svatá Ludmila, bezesporu největší žena českých dějin. Ve vratké době dokázala udržet rodičí se český stát a vychovala dva úspěšné panovníky, své vnuky Václava a Boleslava.

Smrt kněžny Ludmily.

Přenesení ostatků kněžny Ludmily z Tetína do Prahy.